

кооперації України. – Львів: Інститут Українознавства НАН України, 1996. – 383 с. 3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 271. – Оп.1. – Спр. 1083. – Арк. 193. 4. Там само. – Арк.31. 5. Там само. – Спр. 1075. – Арк. 9. 6. Второе собрание уполномоченных Всеукраинского кооперативного союза “Вукоопспилка”, 4–8 декабря 1922 года: Стенографический отчет. – Резолюции. – Харьков, 1922. – С. 41. 7. Кооперативный бюллетень Вукоопспилки. – 1923. – № 1–2. – С.3. 8. Аліман М., Оніпко Т. Доброчинна діяльність споживчої кооперації України на початку 20-х років // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти / С.Г. Бабенко, М.В. Аліман, В.В. Анопій та ін. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – К., 1996. – С. 110. 9. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-363. – Оп. 1. – Спр. 327. – Арк.35. 10. Голець В.В. Кооперація і НЕП (20-ті роки ХХ ст.). – Чернігів: Просвіта, 2006. – С. 173. 11. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2 т. (далі – Компартия Украины в резолюциях...). – Т. 1. – К.: Политиздат Украины, 1976. – С. 152–153. 12. ЦДАВО України. – Ф. 296. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 128. 13. Компартия Украины в резолюциях... – Т. 1. – С. 207. 14. Там само. – С. 208. 15. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (далі – СУ України). – 1921. – № 10. – Ст. 267. – С. 316–317. 16. Компартия Украины в резолюциях... – Т. 1. – С. 209. 17. Там само. – С. 202. 18. СУ України. – 1922. – № 1. – Ст.4. – С. 3–4. 19. Там само. – № 6. – Ст. 93. – С. 103. 20. Там само. – Ст.92. – С. 103. 21. Там само. – № 12. – Ст. 204. – С. 202.

УДК 94(477.82+438):356.13 “1926-1939”

Л.В. Юрчук, В.І. Матійченко

Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету

САРНЕНСЬКИЙ УКРІПРАЙОН У СИСТЕМІ ПРИКОРДОННИХ ФОРТИФІКАЦІЙ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1926–1939 рр.)

© Юрчук Л.В., Матійченко В. І., 2009

На основі архівних матеріалів, наукових праць польських істориків, мемуарів, польської преси, спогадів сучасників подій зроблено спробу дослідити значення Сарненського укріпрайону в оборонній стратегії Речі Посполитої.

On the basis of the archival materials, scientific researches of polish historians, also recollections of the contemporaries as well as the polish press the authors make an attempt to investigate the importance of the Sarnenskiy fortified area in the defensive strategy of Poland.

Актуальність дослідження полягає у з'ясуванні питання, чому військова доктрина Польщі приділяла особливу увагу зміцненню кордонів фортечними укріпленнями і наскільки вони стали ефективним засобом оборони держави на початку Другої світової війни.

Мета та завдання. Проаналізувати причини, особливості та умови створення Сарненського укріпрайону, опір підрозділів Корпусу оборони прикордоння (КОП) Червоної армії у вересні 1939 р.

Постановка проблеми зумовлена відсутністю подібних досліджень в українській історіографії, а також вивченням військових аспектів зміцнення польської державності на Волині у період Другої Речі Посполитої.

Кордони Польщі простягалися на 5 тис. км, 1412 км припадали на східні рубежі. Вздовж них не було жодних природних перешкод, придатних для оборони. Лише у районі Полісся 430-кілометрову смугу займали болота та бездоріжжя. Поліський відрізок складався з двох, приблизно

однакових за розмірами частин, розділених річкою Прип'ять. Північна його межа знаходилася за 20 км на південь від Слуцької дороги, а південна – на північ від Луцька до Горині [8, с. 196].

Військова доктрина Польщі 1926–1935 рр. передбачала ведення оборонної війни власними силами проти СРСР та Німеччини. Головним ворогом вважали Радянський Союз. У плані війни “Схід”, розробленому впродовж другої половини двадцятих років під впливом Й. Пілсудського, враховувалася військова думка Франції, яка у 1930 р. розпочала грандіозне будівництво лінії Мажіно вартістю 1 млрд. доларів. Тому передбачалося, що на першому етапі Військо Польське, враховуючи географічне положення та співвідношення сил, має зупинити агресора і утримати стратегічну оборону, спершись на постійні й польові фортечні укріплення [10, с. 65]. З цією метою у 1926 році розпочинаються наукові дослідження з прив'язкою до місцевості майбутніх невеликих бастионів та штучних заток у придатних для цього місцях, а також вивчається і узагальнюється досвід будівництва оборонних ліній Німеччини та Росії у Першій світовій війні [8, с. 196]. Територію північного сходу Волині досліджувала група на чолі з Інспектором Армії “Полісся” генералом Й. Рибакком та майором саперів Домейком [14, с. 17–18].

27 травня 1931 року група польських інженерів під керівництвом бригадного генерала Й. Бургарда, відомого у Польщі теоретика фортифікаційної справи, автора підручника для саперів “Fortyfikacja stała” (1923 р.), вперше представила проект укріплення усіх кордонів держави заступнику Генерального Інспектора Війська Польського генералу К. Соснковському. Вартість проекту оцінювалася приблизно у 700 млн. злотих. Його передбачалося втілити у життя за п'ять років. У довготривалих бетонних укріпленнях на кордонах мали намір розмістити 45–50 тисяч військових [4, с. 311]. В умовах світової економічної кризи, яка докотилася наприкінці 1929 р. до Польщі, амбітне будівництво відклали, проте підготовчі геодезичні роботи та аерознімання продовжили [4, с. 474]. У травні 1933 р. на конференції у Поліському воєводському управлінні було вирішено приступити до інженерних робіт і у районі м. Сарни розпочалося будівництво сховищ для боєприпасів. Керував інженерною підготовкою офіцер штабу Інспектора Армії, підполковник А. Лукас [14, с. 18].

З середини 1930-х років розробляється нова військова доктрина, яка ґрунтується на стратегії оборони держави від Радянського Союзу та Німеччини у відродженому союзі з Францією. На її формування впливало кілька чинників. Так, соратники Й. Пілсудського й надалі вважали, що майбутня війна вестиметься силами піхоти та кавалерії (Друга Річ Посполита на той час мала найкращу кавалерію та найбільшу у відсотках до загальної чисельності війська піхоту у Європі), які підтримають артилерія, літаки та бронетехніка [12, с. 238]. Вони продовжували культивувати у суспільстві віру у безгрішність вождя, силу і готовність народу до захисту держави. З іншого боку, аналіз структури Війська Польського, проведений Генеральним Штабом у 1935–1936 рр., свідчив, що за технічними і бойовими можливостями Польща значно поступається Німеччині, СРСР та Франції. Особливу тривогу викликало порушення Німеччиною умов Версальського миру і Локарнських угод та зайняття Вермахтом у березні 1936 року демілітаризованої Рейнської області [11, с. 30–31].

Обставини змушували вище політичне і військове керівництво об'єктивніше оцінювати власні внутрішні та зовнішньополітичні перспективи. Президент І. Мосціцький створив Комітет оборони держави [1, с. 488]. Зростає вплив Генерального Інспекторату збройних сил на закордонну політику і робляться спроби відновити польсько-французький союз 1921 року. Головний штаб приступає до опрацювання плану модернізації і розбудови армії. Одночасно концентрується увага над розробкою оперативних планів, вивченням території та будівництвом фортифікаційних споруд [11, с. 31].

6 лютого 1936 р. генерал Й. Бургард надіслав Генеральному Інспекторові збройних сил Е. Рідз-Смігли доопрацьований проект фортифікаційних укріплень кордонів держави. З точки зору автора документа, вони мали з'явитися у Гірській Сілезії, Помор'ї, Віленщині та Малопольщі [4, с. 313]. Їх будівництво пропонувалося розпочати у зв'язку із загальною модернізацією збройних сил, а також, враховуючи зниження цін на метал та цемент і здешевленням вартості робочої сили. Й. Бургард знову акцентував увагу на використанні природних особливостей ландшафту та спорудженні

штучних перешкод. Вони мали сприяти зменшенню чисельності особового складу довготривалих оборонних споруд. На сході, – писав автор, – природним захисним бар'єром є ліві притоки Дністра: Гнила Липа, Золота Липа, Стрипа, Сірет, Збруч, північніше його утворюють ріки Стир, Буг, Вепж, болота Прип'яті та її праві притоки [4, с. 319].

Через Волинь, згідно з пропозицією генерала, мало пролягти дві лінії оборонних укріплень. Перша (270 км) у прикордонній зоні складалася з трьох ділянок. Одна ділянка завдовжки 25 км спиралася на притоку р. Прип'яті р. Случ [4, с. 319]. Тут знаходилася вузлова станція Сарни. Через неї проходила залізнична рокада Львів – Рівне –Лунінець – Барановичі – Ліда – Вільно, яка давала можливість вільно маневрувати військами вздовж осі північ-південь, та залізниця Ковель – Київ, якою можна було, в разі потреби, доправити до кордону необхідні військові сили з глибини країни. У збудованих на цій ділянці бетонних спорудах передбачалося розмістити два угруповання, створені з Корпусу охорони прикордоння в кількості 2–3-х батальйонів піхоти, підсилених дивізіоном артилерії. Вони мали на першому етапі війни зупинити вторгнення Червоної армії, а потім, отримавши допомогу від 27-ї та 30-ї піхотних дивізій, продовжити оборону. Цей відрізок розглядався як зовнішня стіна польського бастиону, за якою можна було ліквідувати локальні прориви Червоної армії [8, с. 196].

Через п'ятдесят кілометрів на південь починалася друга ділянка, приблизно від Рівного до Острога, завдовжки 75 кілометрів. Далі на південь, з перервою у 45 км, передбачалося звести фортифікаційні споруди на відрізку 180 км вздовж Збруча до кордону з Румунією. Перша лінія оборони загалом мала зупинити агресора та підставити його під контрудар польських військ з Поділля [4, с. 319].

Наступна, друга лінія оборони завдовжки 240 км, складалася з двох відрізків. Перший проходив за 25 км на схід від міст Ковель, Луцьк, Дубно, Кременець, Тернопіль, Чортків. Другий – завдовжки 90 км розпочинався за 60 км від першого і розгортався на захід від Тернополя по р. Сірет до Чорткова [4, с. 319].

Третя лінія оборони знаходилася у Галичині за 40 км на схід від Львова.

Разом довжина вказаних оборонних рубежів становила 580 км. На їх будівництво планувалося виділити 152,5 млн. злотих. У тому числі спорудження оборонної лінії коштувало 46,5 млн. злотих (80 тисяч злотих за кілометр). Вартість фортифікаційних робіт становила 82 млн. злот. На озброєння передбачалися 58, 5 млн. злотих (772 гармати по 42 тисячі злотих – 32,5 млн. злотих, 965 штук кулеметів по 19 тисяч – 18 млн. злотих, артилерія – 7,5 млн. злотих). Засоби зв'язку оцінювалися у 12 млн. злотих. У довготривалих укріпленнях передбачалося розташувати 12 тисяч осіб в т. ч.: 4825 піхотинців, таку саму кількість артилеристів, 1000 саперів, 1350 інших військовослужбовців [4, с. 319].

Будівництво мали здійснювати послідовно на відрізках армій “Полісся”, “Барановичі”, “Волинь”, “Поділля”, “Вільно” [8, с. 195].

Зона Полісся була поділена на укріплені райони, які склалися з відрізків та секторів. З півночі на південь планувалося розбудувати райони “Ханцевичі” – 120 км (175 об'єктів), далі “Лунінець” – 140 км (127 споруд) і “Сарни” – 170 км (358 укріплень) та самостійний відрізок “Прип'ять” (3 бастиони) [8, с. 195]. Разом вони отримали назву “Лінія Соснковського”. *Генерал К. Соснковський закінчив факультет архітектури Львівської політехніки. Соратник Й. Пілсудського. Обіймав посади Міністра Військових Справ (1920–1924 рр.), інспектора Армії “Поділля” (1927), інспектора Армії “Полісся” (1928–1939 рр.). Працював над проектом Сарненського укріпрайону. Був у числі ініціаторів модернізації Війська Польського, після смерті у травні 1935 р. Й. Пілсудського клопатав перед урядом Франції про надання позик на розбудову бронетехніки та зенітної зброї. 1943–1944 рр. – Головнокомандувач Польського Війська у Лондоні [6].*

Укріпрайон “Сарни” кошторисом 16 млн. злотих складався з трьох відрізків. Перший – “Чудель” (77 км – 117 бастионів) з секторами “Озера” (37 км – 35 бастионів); “Соміно” (10 км – 18 бастионів); “Страшів” (8 км – 18 бастионів); “Чудель” (8 км – 20 бастионів); “Тинне” (14 км – 26 бастионів). Другий – “Березне” (41 км – 114 бастионів) з секторами “Тишиця” (9 км – 21 бастион); “Поляни” (10 км – 29 бастионів); “Яринівка” (12 км – 40 бастионів); “Плотишно” (10 км –

24 бастіони). Третій – “Горинь” (52 км – 127 бастіонів) з секторами “Постійне” (13 км – 31 бастіон); “Дюксин” (14 км – 40 бастіонів); “Путіловка” (25 км – 56 бастіонів) [8, с. 197].

Завершити будівельні роботи передбачалося у такі терміни: “Лунінець” – 1938 р., “Сарни” – 1939 р. і “Ханцевичі” – 1940 р. [8, с. 195].

Уся система укріплень складалася із залізобетонних споруд, здатних витримати удари снарядів від 75–220 мм. Глибина оборони з використанням природних перешкод, штучних заток та завалів становила 500–800 метрів. Передпілля укріпрайону прикривали батальйони КОП “Рокитно” і “Березно”, саперна рота батальйону КОП “Давидгородок”, ескадрони КОП “Бистричі”, “Рокитно”, “Зурно” підтримані полком піхоти з артилерією. На випадок війни відрізок “Сарни” мали підтримати 24-й піхотний полк з підрозділами 27-ї піхотної дивізії, дивізіон артилерії (з запланованої дивізії С) [8, с. 198].

Після остаточного узгодження проекту з оперативними планами Головного штабу у 1936 р. розпочалися інженерно-будівельні роботи на Сарненському відрізку, на що виділили 350 тис. злотих з державного бюджету. Це пояснюється не тільки стратегічною важливістю північно-східної території Волині, але й тим, що в умовах занедбаного після економічної кризи господарства та дефіциту державних коштів тут можна було використати місцеві будівельні ресурси – граніт і пісок.

Будівництво здійснювала спеціально створена організація – Управління робіт, яка підпорядковувалася Інспектору Саперів при Головному Штабі. На початку 1936 року на території Сарненського відрізка почало працювати Управління робіт № 9 під керівництвом підполковника Л. Шмідта. Після закінчення будівельного сезону воно припинило свої повноваження. Натомість створили Управління робіт № 13, начальником якого призначили підполковника Я. Ваньковича. Новосформоване Управління у складі п’яти дільничних Управлінь робіт здійснювало будівництво на території завдовжки 80 км. На період будівельного сезону залучалися місцеві жителі з кіньми, які за один день роботи отримували 1,70 злотих. Сюди ж доставили у 1939 році півтори тисячі молодих робітників з Великопольщі [14, с. 30–33]. Місцевим жителям заборонялося перебувати на прилеглих до об’єктів територіях. Під час зведення оборонного рубежу споруджувалися казарми, склади, у разі необхідності прокладалися вузькоколійки, робилися насипи, відвідні канали, мости, шлюзи тощо. До березня 1939 року вдалося збудувати 207 бетонних бойових споруд на двох відрізках “Чудель” і “Березне” – на 24 бастіони менше від спочатку запланованих. На третьому відрізку укріпрайону “Сарни” – “Горинь” роботи не велися [8, с. 198].

Фортесні споруди були трьох типів. Найпотужніші мали бойовий комплект з двох 75 мм гармат та важкого кулемета. Середні були оснащені протитанковою гарматою, трьома важкими і одним легким кулеметами. Малі – могли використати 1–2 важкі кулемети. Товщина передньої стінки та перекриття останніх становила 120 см, а тильна сторона – 80 см. Усі зачинялися сталевими дверима [9]. Крім того, вони відрізнялися за ступенем міцності і відповідно поділялися на типи: А, В, С, D, Е [14, с. 69].

Бетонні укріплення місцеве населення дотепер називає бони. Навколо їх будівництва створені легенди. Так, у різних варіантах розповідають, що нібито ще до комісії, яка мала прибути з Варшави, ділянку Тинне прийняли переодягнені у польську військову форму радянські розвідники [3, с. 12].

Сарненський укріпрайон тимчасово переходить у підпорядкування полку КОП “Сарни” (командир полковник Є. Плахта-Платовіч), який ще з лютого 1937 року вивели з бригади КОП “Полісся” [7, с. 389]. У вересні 1937 р. у полку КОП “Сарни” приступили до формування фортесного батальйону КОП “Сарни” з трьох піхотних рот, взводу зв’язку та господарського взводу. Підбір до служби у батальйоні КОП “Сарни” був надзвичайно ретельним. Сюди направляли, у міру можливості, неодружених офіцерів та професійних підофіцерів. Встановили вікові обмеження для підофіцерів. Для старших сержантів – 36 років, сержантів – 34 роки, капралів – 29. Особовий склад офіцерів поповнювався з піхотних та артилерійських полків, а підофіцерів – із прикордонних батальйонів КОП [14, с. 64]. Щодо рядових, то заступник командувача КОП полковник З. Щико-Богуш у листі до Міністерства військових справ просив, щоб до батальйону КОП “Сарни” направляли тільки поляків, бажано з повітів Люблін та Крашнік. Вони мали бути насамперед

селянами, які володіють землею. Тут не могли служити репатрійовані з СРСР після 1922 року, або особи, які мали родичів у Радянському Союзі, а також раніше засуджені чи покарані за незаконний перехід кордону та запідозрені у симпатіях до комуністів. Врешті, до березня 1938 р. цим вимогам відповідало лише 255 стрільців. Ще 24 призовники прибули у вересні після закінчення курсів кулеметників і зв'язку у Центральній школі підфіцерів КОП та з навчальної роти санітарів батальйону КОП “Чортків” [7, с. 499]. Всього у батальйоні КОП “Сарни” несли службу 617 військових. Його першим командиром 19 жовтня 1937 став майор піхоти Н. Сулік. Посади командирів першої та другої рот відповідно зайняли капітан А. Станіслав та майор піхоти Т. Фішер [7, с. 673–674]. Після сформування батальйон КОП “Сарни” (спецбатальйон № XI) осів у секторах “Соміно”, “Страшів”, “Чудель” і включився до завершення будівництва [8, с. 198].

4 березня 1939 року вийшов наказ Міністра військових справ про утворення 20 березня батальйону КОП “Малинськ” (спецбатальйон № XII) та реорганізацію батальйону КОП “Сарни” [7, с. 635]. Внаслідок його виконання у спецбатальйоні КОП “Сарни” була утворена 4-та фортечна рота, чисельністю 691 особа, яка зайняла позиції у секторі Тинне. Штаб знаходився у с. Зносичі, очолив її капітан Е. Маркевич [5].

Після оголошення мобілізації 23 березня 1939 р. частину озброєння Сарненського укріпленого району демонтували і разом з обслуговуючим його персоналом передислокували на західний кордон.

Спецбатальйон КОП “Малинськ” нараховував на 1 червня 1939 року 385 військових у складі командування, взводу охорони, взводу зв'язку, господарського взводу та однієї фортечної роти, яка несла службу у секторі “Тишиця” [10, с. 163]. Командував батальйоном майор Л. Франковський.

Улітку 1939 р. бастиони батальйону КОП “Сарни” оснастили дванадцятьма 75 мм гарматами, дванадцятьма протитанковими гарматами і 96-ма важкими кулеметами. Фортечний батальйон КОП “Малинськ” мав на озброєнні 3 гармати по 75 мм і 4 протитанкові гармати, які обслуговувала рота майора Гротта [9].

У кінці серпня, в умовах загрози війни з боку Німеччини, до Міколова в Сілезії і район Гоньондза над Нарвою відправили решту постійної залоги Сарненських укріплень. На місці розташування у кожному з батальйонів залишилося по кілька осіб. Так, у четвертій роті – командир, капітан Е. Маркевич і поручник артилерії Пілікевич, окремі підфіцери та 12 рядових. Після проведеної 29 серпня 1939 р. загальної мобілізації обидва військові підрозділи відновили за рахунок резервістів військової комендатури поповнення з округу II корпусу Люблін згідно зі штатним складом, передбаченим на випадок війни [5].

З перших днів нападу фашистської Німеччини на Польщу Волинське Полісся стало глибоким тилом. Проте вже через кілька днів і тут з'явилися біженці, поранені, потяги були переповнені військовими та цивільними, які все більше йшли в одному напрямку – на південь. 6 вересня командування полком КОП “Сарни” прийняв підполковник Н. Сулік, змінивши полковника дипл. Є. Плахта-Платовіча, мобілізованого на фронт [7, с. 751]. Командиром фортечного батальйону КОП призначили майора Б. Бжозовського [10, с. 167].

У ніч з 12 на 13 вересня капітан Е. Маркевич отримав наказ про відправлення на війну. 17 вересня потяг був завантажений у Німовичах, проте почалася агресія проти Польщі зі Сходу, яка змінила плани [5]. Під вечір того самого дня після переходу через ліси та бездоріжжя підрозділи Червоної армії вийшли у передпілля фортечних батальйонів на схід від Тинного в районі Федорівка – Олексіївка – Селище – Чабель – Ленчин [13, с. 174]. У першій половині дня підполковник Н. Сулік переніс командування полку за 40 км на північ від Сарн, у Людинь. О 21 год 40 хв польські війська на східному фронті отримали по радіо наказ Головнокомандувача Е. Рідз-Смігли: “З більшовиками на битися, хіба що в разі нападу з їхнього боку, або спроби роззброїти частини...” [2].

Впродовж 18 вересня відбувалася концентрація радянських військ та підготовка до оборони бастионів. Н. Сулік запропонував командувачеві КОП брига. генералові В. Орліку-Рюкерману організувати оборону не на р. Горинь, а спертися на фортечні споруди укріпленого району “Сарни” [8, с. 201].

19 вересня після флангових атак 60 стрілецької дивізії 15 корпусу, які тривали протягом трьох годин, та донесень розвідки стало зрозуміло, що Червона армія має намір взяти в кільце полк КОП

“Сарни” [13, с. 175]. Близько 14 год 00 хв підполковник Н. Сулік наказав усім підрозділам у районі Сарни – Немовичі – Малинськ розпочати відхід у район Перекале – Кухоцька-Воля. Четверта фортечна рота капітана Е. Маркевича у Тинному отримала завдання прикрити відступ, а потім відірватися від противника і з’єднатися з групою КОП генерала В. Орліка-Рюкераман та полком КОП “Сарни” [8, с. 203].

20 вересня близько 4 год ранку червоноармійці відновили наступ. У першій половині дня залога укріплень під командуванням капітана Р. Шрайбера, капітана М. Фіялковського, капітана Е. Жолковського, поручника К. Каспшицького, поручника Я. Яблонського і поручника С. Пілікевича, підпоручника Болбота відбивала атаки [9]. Після обіду, коли важка артилерія почала бити прямою наводкою, редути один за одним припинили оборону.

“Противник продовжує оборону окремих секторів у Сарненському укріпленні” – повідомлялося у щоденнику бойових дій Київського спеціального військового округу ще 21 вересня [13, с. 175].

21 вересня сорока семи артилеристам на чолі з капітаном Е. Маркевичем вдалося покинути місце бою і невдовзі приєднатися до командування. 21–22 вересня 60-та піхотна дивізія Червоної армії здійснила очищення території від противника. Частина офіцерів розстріляли. Багатьох поранених відправили у госпіталь до Олевська, звідки після одужання вислали до концтаборів чи передали у німецький полон [8, с. 208].

25 вересня генерал В. Орлік-Рюкераман повів Згрупування на Захід. Після важких боїв під Шацьком вони переправилися через Буг і брали участь у битві під Витичним. 1 жовтня командувач КОП розпустив своє Згрупування [8, с. 207].

18 квітня 1951 року капітан Е. Маркевич звітував про події у Сарненському укріпленні в інституті ім. В. Сікорського у Лондоні. Згідно з його інформацією четверта фортечна рота втратила 226 офіцерів та рядових. 301 особа, з них 7 офіцерів, пропали безвісти [5].

Після боїв радянські спеціалісти провели дослідження польських укріплень. Частина об’єктів у секторі “Чудель” висадили у повітря. У секторі “Поляни”, з метою визначення міцності, бастіони піддали артилерійському обстрілу. Тут у квітні 1940 року під керівництвом радянських військових інженерів колишні працівники Управління робіт звели експериментальне бойове сховище з метою вивчення технології будівництва оборонних споруд [8, с. 210]. Деякі бойові сховища та казарми були знищені Червоною армією під час відступу у 1941 році. В уцілілі казарми німці доправили радянських військовополонених. Окремі доти у роки війни використовувала УПА. Частина майна розграбувало місцеве населення на потреби своїх господарств. Із штучно утворених заток вцілів Північний Страшів [8, с. 211]. Збереглися окремі шлюзи, рештки гребель, насипів, каналів. Сьогодні їх можна побачити у Сарненських лісах, над Случем, у селах Березнівського та Костопільського районів та інших місцевостях. На одному з об’єктів стоїть пам’ятник меліораторам на трасі Рівне – Сарни.

Отже, Сарненський укріплення був єдиним, який Червона армія змушена була долати штурмом і де понесла втрати у вересні 1939 р. Його захисники частково виконали стратегічні завдання, які були поставлені в оперативному плані “Схід”. Проте в умовах розвитку військово-повітряних сил, бронетанкової техніки, важкої артилерії Радянського Союзу і Німеччини бастіони Сарненського відрізка за рівнем озброєння не могли стати ефективним засобом оборони рубежів Польської держави.

1. Зашильняк Л., Крикун М. *Історія Польщі*. – Львів, 2002. – 752 с.
2. Ковалюк В.Р. *Західна Україна на початку Другої світової війни* // *УІЖ*. – 1991. – № 9. – С. 30–41.
3. Коток С. *Туне над Случем*. – Сарни, 2007. – 56 с.
4. Aksamitowski A. *Projekt ufortyfikowania granic Polski według gen. Bryg. Józefa Burhardta. Studia i materiały do Historii wojskowości. T. XXXV*. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Historycznych. Komisja Historii Wojskowej, 1993.
5. Dąbkowski H. *Polska reduta w Tynnem we wrześniu 1939* // *Słowo. Dziennik Katolicki*. – 1995. – № 180.
6. http://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Sosnkowski.
7. *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów, wstęp Marek Jabłonowski, współpraca Jerzy Prochwicz*. – Warszawa–Pułtusk, 2001. – 782 s.
8. Lach W. *Fortyfikacje odcinka Sarny w wojnie 1939 roku* // *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z Konferencji Naukowej pod redakcją dr. Jerzego Prochwicza*. – Kętrzyn, 2005.
9. *Michelis A.*

Reduta nad Słuczem // Życie Warszawy. – 1992. 10. Prochwicz J. Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku. – Warszawa, 2003. – 457 s. 11. Starecki P. Następcy komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939. Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej. – Warszawa, 1969. – 316 s. 12. Ratajczyk L. Historia wojskowości. Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej. – Warszawa, 1980. – 613 s. 13. Wybór dokumentów do agresji 17.9.1939 r. // Wojskowy Przegląd Historyczny. Ministerstwo Obrony Narodowej. – Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny, 1993. – № 2. – S. 174–175. 14. Pruski Z. Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939. – Przasnysz, 2000. – 284 s.

УДК 94(477)''193'':623.746

А.І. Харук

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

МІЛІТАРИЗАЦІЯ І ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АВІАЦІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ У 30-х рр. ХХ ст.

© Харук А.І., 2009

Досліджено основні тенденції розвитку авіаційної промисловості України в 30-х рр. ХХ ст. Проаналізовано еволюцію виробничих програм провідних підприємств галузі, насамперед Харківського авіабудівного заводу.

The main trends of development Ukrainian aircraft industry in 30 years of XX century are investigated. The evolution of productions programs of the main plants this branch is analyzed, especially Kharkiv aircraft plant.

На початку 1930-х рр. ХХ ст. авіаційна промисловість України знаходилась фактично в зародковому стані. Багато підприємств галузі, які діяли тут, ще не налагодили масового виробництва авіатехніки. Однак за наступні кілька років на теренах України було розгорнуто масове виробництво літаків та авіаційних двигунів, а також багатьох комплектуючих. Цей бурхливий розвиток супроводжувався переведенням авіаційної промисловості на воєнні рейки та посиленням централізації управління галузі. Питання розвитку авіаційної промисловості у 1930-х рр. вже порушувались багатьма дослідниками. Зокрема, російський дослідник М. Мухін у своїх публікаціях розглядає ці питання у загальносоюзному масштабі [1; 2]. В Україні цього періоду розвитку авіаційної промисловості торкається у своїх працях В. Савін [3; 4]. Автор також розглядав деякі аспекти історії авіаційної промисловості 1930-х рр. у своїх статтях [5; 6; 7].

Мета роботи – виявити на основі аналізу архівних матеріалів та опублікованих праць основні тенденції розвитку авіаційної промисловості України в 30-х рр. ХХ ст.

Станом на початок 1930 р. авіапромисловий комплекс України включав кілька основних підприємств. Це насамперед Авіаційний завод у Харкові, відомий, як “Авіазавод імені Раднаркому УСРР” (використовувалась й інша назва – ГРОСС, аббревіатура від російського “Гражданское опытное самолетостроение”). Підприємство це було до певної міри унікальним, оскільки підпорядковувалось не московському центру, а РНК УСРР. Іншим важливим підприємством був Запорізький завод № 29, який підпорядковувався загальносоюзному Державному тресту авіапромисловості (Авіатрест) Головного управління металургійної промисловості Вищої ради народного господарства (ВРНГ). Цей завод виробляв авіаційні мотори, нарешті авіаремонтні підприємства – Київський завод № 43 і Севастопольський № 45 – підпорядковувались Управлінню